

TÜRK EDEBİYAT TARİHİNİN ORTAK MESELELERİ

Eski SSCB sınırları içerisindeki Türk halkları edebiyat tarihlerinin kendilerine özgü özellikleri vardır. Bu özellikler Sovyet sisteminden kaynaklanmaktadır. Edebiyat da diğer sosyal ilimler gibi ideolojik araç niteliğinde sisteme hizmet etmiştir. Sosyalist sistem edebiyatın fonksiyonel rolünü üstün tuttu. SSCB sınırları içerisindeki Türk Halkları edebiyat tarihleri materyalist tarih telakkisinde yazıldı.

Materyalist tarih telakkisine göre dünyayı idare eden kuvvet ilahi ve tabiat üstü değil özelliklere dünyanın idaresi tabiat kanunlarının insan toplumlarına etkisinin tespit edildiği ölçüde ilmidir. Bu görüşün temsilcileri ya Darwin'in teorisini esas alarak toplumlar ve devletler tarihinde tabii biyolojik unsurların etkisini tespit etmeye çalışırlar veya Marks'ın ileri sürdüğü ekonomik unsurların etkisini tespit etmek isterler. Bu anlayışa göre insanlığın bilindiği tarihi dönemler:

İlk kavimler dönemi, feodal dönem, kapitalist dönem, emperyalist dönem olarak tasnif edildi.

Edebiyat tarihi uygarlık tarihinin bir koludur. Kaynağı da tarih ilmi dayanağı ise edebi eserler ve onları yaratan şahıslardır. Edebi eserler toplumun hayatıyla ilgili olduğu kültürün izlerini taşıdığı için hem sanat eseri, hem de yazıldıkları dönemi canlandıran belge mahiyetindedir. Bu sebeple edebiyat tarihi dönemleri materyalist sistem anlayışına göre, edebi eserler ise konularına göre sosyolojik bir sınıflandırmaya tabi tutuldu.

Türk halkları edebiyat tarihi çalışmaları devrimden sonra 1920-1930'lu yıllarda ele alındı. Bu yıllarda yazılan edebiyat tarihleri tarih, edebiyat ilimlerini yönlendirmede, SSCB Merkez Komitesinin kararlarına göre büyük ideolojik yanlışlıklara uğradıklarından dolayı uyarılmışlardır.

1950-1960'lı yıllarda edebiyat tarihleri yeni şartlarla ele alındı. Akademik edebiyat tarihleri bu yıllarda yazıldı. 1928 yılında Profesör Fıtrat'ın Özbek Edebiyat Tarihi, 1925 yılında Feridunbey Köşer'li tarafından yazılan Azerbaycan Edebiyatı Tarihi bu sahadaki ilk çalışmalar idi.

1959-1960'lı yıllarda yazılan Özbek Edebiyatı tarihi beş ciltten oluşup eski zaman dönemlerin-

Banu MUHYAEVA

*Ahmet Yesevi Ü. Sos. Bil. Enst.
Yüksek Lisans Öğ.*

den bu güne kadar ki edebiyat tarihini kapsamaktadır. Kazak Edebiyatı Tarihinde de bu yıllarda akademik çalışmalar yapıldı. Edebiyatın eski dönemleri ile ilgili meseleleri gündeme getirildi. Kazak Edebiyatının gelişme dönemleri ciddi araştırmalara konu oldu. Kazak Edebiyatı Tarihinin başlangıç dönemlerini eski dönemlere kadar götüren önemli çalışmalar yapıldı.

Bu eserlerin dayandıkları temel prensipler şunlardır: Edebiyat;

1. Devrimci
2. Sınıfçı
3. Halkçı
4. Konusu sosyalist, türü milli olmalıdır.

Buradaki konudan kasıt edebi eserin muhtevası, içeriği, estetik anlayışı, dünya görüşü vb.

Türk Halkları edebiyatı Tarihlerinde Kullanılan yöntemler:

1. Belli başlı devirler, şahıslar ve eserler Rus edebiyatı vesikalarına tabi tutuldu;

2. Edebi eser sosyalist realizm metodunu esas aldı;

3. Milli özellik teferruatlı araştırıldı;

Milli özelliğin göstergesi olarak edebi dil alındı. Ortak konuyu işleyen eserin farkı dilinde idi. Dil ayırt edici faktör olarak kullanıldı.

V.İ. Lenin'in öne sürdüğü "kültür ideolojik kategori" fikri, edebiyatı ideolojik yönden araştırmanın esasını oluşturdu. Edebiyat tarihinde esas alınan kategorilerden biri de edebiyatın belli bir sosyal sınıfa aitliği kategorisidir. "Sanat sanat için" görüşü eski yanlış görüş olarak yerildi ve sanat halk için görüşü üstün tutuldu. Her milletin kültüründe iki tür kültür mevcuttur denildi. Bunlar; sosyal sınıf edebiyatı anlayışı, okullar, basın yayınlar da dahil olmak üzere ortak konulu ilim okutuldu. Ayrıca her bir millet okullarında farklılığı teşkil eden dil faktörü oldu. Edebi farklılığı edebi diller oluşturdu. Konusu sosyalist, türü milli olan edebiyat anlayışı buradan kaynaklanmaktadır.

Edebi eserler konularına, yapılarına, nazım şekillerine, büyüklüklerine, heyecanlandırma dere-

celerine göre ehemmiyet kazandı. Edebi eserlerin sanat yönünden ziyade düşünce yönüne ağırlık verildi. Sanat esrinin nasıl yazıldığı değil, neyi yazdığını eleştiren estetik anlayışı üstün oldu. Eski dönemlerdeki tarihi eserler ise sanat eseri olarak yazıldıkları zamanı canlandıran belge olmasına rağmen yaşadıkları çağın koşulları, şartları, toplum özellikleri bugünkü çağımıza göre eleştirildi. Eski tarihi eserleri bile suni yapılan kalıplara sokmaya çalıştılar. Edebiyattaki açıklamalar ve kavramlar bu görüşler ve hükümlere dayanarak yazıldı. Günümüzde çeşitli Türk Lehçelerine dayalı edebi dilleri oluşan Türk halklarının okul kitaplarında görülen ve çoğu gerçek olmaktan uzak bulunan, öteden beri tekrarlanan gelmekte olan basmakalıp edebiyat tarihleri bunların birer birer örnekleridir.

Yukarıda belirtilen edebiyat tarihlerinde sınıflandırma edebi eserleri değerlendirme meseleleri örneklerini sunalım. Bu konuyu bir bütünlük içinde göstermek için Türk Halkları Edebiyatlarının ayrı dönemlerinden örnek vermek istiyorum.

1. Kazak Edebiyatı tarihinde devirlere ayırma meselesi (H. Süyünşaliev 8-17. asır Kazak edebiyatı tarihine göre)

2. Özbek Edebiyatı Tarihi (Orta asır döneminin şahısları ve eserlerinin değerlendirilmesi)

3. Türkmen Edebiyatı Tarihi (18. yy'a göre eserlerin sıralanması)

4. Edebi dili batı Türkçesi olan Azeri Türkçesi Edebiyat Tarihi Dönemleri

5. Kültür, dil, tarihi özellikleri olan batı edebiyatı tarihi nasıl sınıflandırılmakta (örnek olarak İngiliz Edebiyatı tarihi)

Kazak Edebiyat Tarihi Dönemleri

XIX. asrın ikinci yarısında Kazak edebiyatı tarihi sahasında ilk fikri (V. Radlov, P. M. Melioranski, N.İ. İlminski, Y. İyuts, G. Potanin, A. Alektorov, V. Vasilev) söyledi. Türklerin ortak eserleri olan "Orhon", "Yenisey", "Divanü Lügat-it Türk", "Kutadgu Bilig", "Kodeks Komanikus" edebiyat tarihine girmedi. Bunların edebiyat tarihinde-

ki yeri hakkında ilk fikri A. Margulan ve V. Kenjebaev söyledi. Eski devir edebiyatı ancak 1960'lı yıllardan sonra araştırılmaya başladı.

- VIII-XIV asır Türk Halklarının ortak edebiyatı:

- XV-XVII asır Kazak Edebiyatının başlangıç dönemi olarak belirlendi. Ortak edebiyat değerlendirilmesine rağmen eserlerin nitelikleri, doğduğu ülkeye göre Türk Halklarının birine ait olarak araştırma eğilimi yaygındır. Örneğin, S.E. Malov "Yenisey Yazıları Çağdaş Kazak kelimelerinin eski kökenini öğrenmeye yardım edebilir." (NOSİLOV, 1960)

S. Amancolov "Şimdiki Dulatlar V-VIII asır eski Orhon Yenisey Türklerinin devamı"

S. Amancolov'un fikrine göre Kazakların ordu ve cüzlere (küçük, orta, büyük) bölünüşü, kavim birleşmeleri, çok eskiden başlayıp uzun sürmüş. Bu birleşmelerin, kendilerine has edebi dil yazısı olmuş olabilir, diyor.

Kazak Edebiyatı Tarihi eski dönemlerinde yer alan tarihi eserler:

- **"Korkut Ata Kitabı"** (Dede Korkut Kitabı)

Kazaklar arasında en yaygın olanı Korkut'un ölümü hakkındaki efsanedir.

- **"Oğuz name"** Bu eseri araştıran H. Süyünşaliev XI. Asır metni ile çağdaş Kazak lehçesini mukayese ediyor. Böyle karşılaştırma yanlış. Yanlış metotla doğru neticeli bir ilmi sonuç çıkmaz.

- **Al Farabi** (870-950)

Edebiyatçı olarak ve Edebiyat meseleleri ile ilgili eserleri edebiyat tarihinde yer almaktadır.

- **"Divan-i Lügat-it-Türk"** (XI. asır)

İlk karşılaştırmalı sözlük, ilk edebi mecmua olarak nitelendirilir. Orada bulunan halk edebiyatı ürünlerinden bahsedilir.

- **"Kodeks Kumanikus"** (XII-XIV. asır)

Eserdeki efsaneler öğüt, atasözleri, edebiyat ürünü olarak alınıyor.

- **"Kutadgu Bilig"** (XII. asır)

- **A. Yesevi Hikmetleri** (XII. asır)

Ahmet Yesevi, Nazır, Rabguzi, Süleyman Bakırgani yazılı edebiyatı dini mistik ideolojiyi yaymak amacı ile kullandı diye değerlendirilmekte.

- **"Hibat-ul Hakay k"** (XII. asır)

- **"Hakim Ata eserleri"** (XII. asır)

- **"Muhabbetname"**, R. Harezmi

- **XV-XVII asır edebiyat** (halk ozonları manzumları) Bu Kazak Milli Edebiyatının başlangıcı sayılır.

- **Nogây-Kazak Devri** (Asan Kaygı, Kastugan, Margaska)

- **XVIII. asır şairleri manzum eserleri**

- **XIX. asır n ikinci yarısındaki yeni edebiyat**

- **Realizm Edebiyat**

- **Romantizmin meydana gelmesi**

- **Eğitimci Demokrat Edebiyat**

Yazar, bu edebiyat okul kitabında, eski devir edebiyatını sıralandırmada Kazak kavim kitlelerinin tarihi gelişme dönemlerine göre sıraladığını belirtiyor. Bu sıralandırmada uyulacak metod, başvuracak tutarlı bir prensip bulamayız. Sınıflandırmanın esası açıklanmamaktadır. Bu tarihi eserlerin gelişmesi, tarihi lehçeler, kültür tarihi kavramları dikkate alınmamaktadır ve edebi yazı dili kavramı bilinmemektedir. Yüzyılların bilinen şahıslarını belli bir kavime tabi tutarak o kavimin temsilcisi olarak görmektedir. Edebiyattaki belli başlı şair ve ediplerin hayatları ile tanınmış eserlerini sıralamaktadır. Burada belli kronolojik sıra izlendiğini de söyleyemeyiz.

Özbek Edebiyatında Devirlere Ayırma

VI. asırdan XX. asıra kadar ki süreyi Orta Asya'da Feodal devri olarak değerlendiriyor. Bu devri aşağıki dönemlere ayırıyorlar:

- Feodal devrenin başlangıç ,
- Gelişmesi,
- Kriz dönemi,
- Durgunluk dönemi,
- Yeniden gelişmesi dönemi,
- Feodal devrin sonu

XX. asra kadarki dönem, edebiyat tarihinde "Eski Devir" olarak alınmıştır. (Orhun, Yenisey Yazıtları, tarihçilerin bu döneme ait olan kısa efsaneleri, XI. asırdaki Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'it Türk adlı eserinde bulunan edebi şiirleri, parçaları içine almaktadır.

- X-XI. Asır Arapça Edebiyatı

-XI-XIII. Asır Türk Halkları Arasında Yazılı Edebiyatın Meydana Gelmesi

- XII. Asır Farsça-Tacikçe Edebiyatı (Pehli van Mahmut)

Bu devir Özbek, Türkmen gibi diğer halkların teşekkül etme dönemi olarak değerlendiriliyor. Bu devirde Moğol istilası, Orta Asya halkları tarihi yükselişini, etkisi bakımından ele alıyor.

-XIV-XV. Asır Özbek Edebi Dili Teşekkülü olarak belirtiliyor.

Bu devirde dünyevi edebiyat ortaya çıktı. Bu edebiyattan XV. Asırın 2. yarısında Alişir Nevai'nin "Hümanizm" edebiyatı meydana geldi.

Özbek Edebiyat tarihinde Nevai Özbek edebiyatı ve edebi dilinin esası sıfatında yer alıyor.

-XV. Asırda demokrat ve halkçı akım ortaya çıkmaya başladı. XIX. asrın 2. yarısına kadar devam etti, denilmektedir.

-XX. asır başları "Marifetperver Realizm Dönemi"

Orta asır döneminin değerlendirilmesini ele alalım: Bu edebiyat tarihinde orta asır dönemi Aristokrat Feodal edebiyatını meydana getirdi, görüşü yaygındır.

Bu devir edebiyatını Feodal Aristokratları övmeye hizmet etti diye yeriyor. "Bununla birlikte orta asır edebiyatı dini görüşlerle karıştı. Dinle kir-

lenen edebiyat kendi arasında ikiye ayrıldı: Biri dini edebiyat, ikincisi de mistik edebiyattır. Dini edebiyat din ve onun esas kitabı olan Kur'ana bağlı olarak yazıldı. Mistik edebiyat ise kendi içinde her türlü yönelişler bulup şarkta feodal sisteme karşı olan sıfatıyla ortaya çıktı. Feodal aristokratların acımasızlıklarını, dindeki iç karışıklıklara karşı çıktılar. Onun ileri gelenleri çoğu zaman Panteistik (dini) taraftan ziyade insani hayat ve cemiyet hakkında fikirler ürettiler. Felsefi düşünceler ileri sürdüler ama mistik edebiyat halktan uzaklaşarak son asırlarda dini edebiyatla birleştiler." (1) Böylece edebiyat tarihinde ileri gelen progresiv edebiyat fakirleri meselesini dile getiren edebiyat sayıldı. Edebiyat ürünleri buna göre ehemmiyet kazandı.

XVIII. ASIR TÜRKMEN EDEBİYATI ESERLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

1. Ülke, halk, yurt, vatanserverlik konulu eserler
2. Kahramanlık, yiğitlik konulu eserler
3. Beraberlik, dostluk konulu eserler
4. Adaletsizlik, sosyal dengesizlik konulu eserler
5. İnsani değerler hakkında didaktik öğüt konusunu işleyen eserler
6. Sevgi, sevgili, kız konulu eserler
7. Şairlerin seyahatleri, gittiği ülkeler konusu
8. Dünya, dünyanın yaratılışı konusu
9. Halk rivayetleri esasında yazılan türlü meseleler
10. Dini rivayetlerle karışan eserler
11. Dünya kuruluşu, halk rivayetleri, dini rivayetler tarihi vakalarla ilgili soru cevap şeklinde yazılmış eserler.
12. Yaşam konusundaki eserler
13. Yaşamdaki eksiklikleri tenkit eden eserler
14. Tarihi vakalar, tarihi şahıslar konusundaki eserler
15. Şairlerin kendileri ile ilgili biyografik eserler.

İngiliz Edebiyat Tarihi Dönemlerinin Sınıflandırılması

İngiliz Edebiyatının ilk örnekleri bugün konuşulan İngilizce'nin kaynağı olan ama başka bir dil sayılması gereken Anglo-Saksonca ile yazılmıştır. Eski İngilizce'nin yalnız sözcükleri ve dilbilgisi kuralları değil bazı harfler de Latin alfabesinin harflerinden farklı german alfabesinden gelir. İngilizce'nin ilk metinleri çağdaş İngilizceden farklıdır. Onları okumak için özel eğitim gerekiyor. Bu özelliklerine rağmen İngiliz Edebiyatı tarihinin başlangıcı olarak sayılmaktadır. İngiliz Edebiyatı Tarihi genetik prensibine göre sınıflandırılmaktadır.

Edebi türler şiir, düzyazı, tiyatro çağına özgü bir bütünlük içinde ele alınır. Yaşadıkları çağları aşan şahıslar bir dönem edebiyatının temsil eder. O çağda meydana gelen akımlar tarihi gelişmesine göre sıralanır.

I. Eski İngilizce dönemi (sözlü edebiyatın yazılı edebiyata geçmesi ile birlikte aşağı yukarı yedinci yüzyılda başlar ve İngiliz tarihinde bir dönüm noktası olan Norman istilası ile (1066) XI. Yüzyılın ortalarına doğru biter.

II. Orta İngilizce Dönemi tüm orta çağı kapsayarak XV. yy'a kadar sürer.

III. Rönesans yada Elizabeth çağı, 1558 ile 1603'de hüküm süren kraliçe Elizabeth'den adını alır.

IV. Commonwealth dönemi, 1642 ile 1660'lı yılları kapsar

V. Restorasyon dönemi, cumhuriyetçilerin idam ettikleri birinci Charles'in oğlu İkinci Charles'in tahta oturması ile yani monarşinin restorasyonu ile başlar ve XVIII; yy'ın başlangıcına kadar sürer.

1. Başlangıçtan 1642'ye kadar Elizabethan ve Jacobean çağları

2. 1642'den 1660'a kadar Commonwealth dönemi

3. 1660'dan yüzyılın sonuna değin de restorasyon çağı

4. Neo-Klasik çağı XVIII: yy'ın başlangıcından 1770 yıllarına kadar sürer Kraliçe Arına 1702 ile 1714 yılları arasında hüküm sürdüğü için bu dönemin başlangıcını kraliçe Arına çağı da denilir.

5. XVIII: yy'ın son otuz yılını ve romantik akımı hazırlayan pre romantik çağı romantizmle birlikte ele alınır.

6. Romantik çağ XVIII: yy'ın ikinci yarısında XIX: yy'ın ortalarına kadar sürer.

7. Viktorya çağı. Adını yeni bir kraliçeden alır.

8. XX. yy. Edebiyatı

XVII-XVIII: yy batıda edebi türleri ciddiye alan yüzyıllardır. Bu yüzyıllarda tenkitçiler türlerin gerçek olarak varlığını kabul ederler.

Batı edebiyatı ve Rus edebiyatında bu akımların ortaya çıkmasıyla nitelendirilen dönem örnek olarak alınarak Türk edebiyatı tabiatına uymamasına rağmen bu kalıplara göre tasnif etme yaygındır. Mesela Türkmen edebiyatında XVIII: asır klasizm, romantizm akımı dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu durum yukarıda örnek verildiği gibi diğer Türk halkları edebiyatında da görülmektedir.

XVII asırda eser veren şahıslar Mahtumkulu, Andalıp, Mağrupi, Şabende, Gayibi, Seydayi eserlerinde dini etkinin olmasından onları savunmaya çalışırlar, Onları Doğu Edebiyatı etkisinden uzaklaştırarak Batı Edebiyatı izlerini aramaktadır.

Klasizm akımı aristokrat yaşamını tasvir etti ise, Türkmen destanları demokrat unsurları ele aldı. Yorumlarından tarihi gerçeğe uymayan akımlar etkisini edebiyatta arama çabaları görülmektedir.

Edebi dil, edebiyat tarihinin kaynağıdır. Edebiyat tarihinde edebi dil genetik yünden ele alınmalıdır. Edebiyat tarihi dönemleri izah edilirken, edebi dil meselesi ile bir bütünlük içerisinde araştırılmalıdır.

Türk edebiyatının dayanağı, tarih boyunca bize ulaşılabilen yazılı vesikalardır. Bu vesikalar Türk tarihi, edebiyatı, dili, kültürünün birer birer

kaynağıdır. Bu vesikalar, ilim dünyasında bilinen ilmi bilgilerle izah edilmelidir.

Türk Edebiyatı tarihi, diğer milletler tarihi gibi aynı vatanlarda, belirli bir zaman içinde yaşayıp son bulmuş edebiyat değildir. O, Türk edebiyatının aydınlatılmadığı dönemlerden başlayarak, çok geniş coğrafi sahaya yayılan ve aynı zamanda bir çok bölgelerde ayrı devletler kurmuş Türklerin değişik ülkelerinde işlenmiştir. Bunların edebiyat tarihinde bir bütünlük içinde araştırılması gerekir.

Elimizdeki ilmi belgelere göre yazılı edebiyat vesikaları VIII. yy'dan başlayıp bir kaç dönemden oluşur. Bunlar Türk tarihi şiveleri olarak çağdaş Türk lehçelerinin kaynağıdır. Tarihi Türk şivelerinin Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi yazı dilinden oluştuğu fikri en yaygın görüştür. Tarihi Türk şiveleri Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde kullanıldı. Türk edebiyatı tarihi bunlardan yazı dilleri olarak söz etmelidir. Bu tarihi yazı dilleri coğrafi çevresi, siyasi hayatı, tarihi gelişmesiyle birlikte ele alınmalıdır.

Türkçe'nin gelişmesinde Türkoloji sahasında aşağıdaki dönemler bilinmektedir.

Göktürk VIII. yüzyıl.

Uygur IX-X. yüzyıl.

Karahanlı X-XI yüzyıl

Harezmi XIV. Yüzyıl

XIII. Yüzyıl

BatıTürkçesi - DoğuTürkçesi

Anadolu Türkçesi - Kıpçak Türkçesi

Osmanlı Türkçesi - Çağatay Türkçesi (XV-XIX)

Türk edebiyatı, bu bilgilerden yararlanarak Türk dilinin tarihi lehçelerini tarihi gelişmesine göre ele almalıdır "gerçekte bir Türkiye Türkçesi, bir Azeri Türkçesi, bir Çağatay Türkçesi ve edebiyatı vardır. Bunların hepsi birden geniş anlamı ile Türk dilini ve edebiyatını meydana getirmektedir" (LEVEND A. S., 1973, S. XV)

Türk edebiyatı, türlü lehçeleri ile bir bütündür. Türk Edebiyatı tarihi, Türk dili ile beraber araştırıldığında bir bütünlük oluşturur. Edebiyat ta-

rihinin dayanacağı ilk kaynak Türk tarihi ile Türk dili tarihi olmalıdır. Türk edebiyatı tarihinin eski dönemleri tarihi Türk lehçeleri ile aydınlatılmalıdır. Günümüzde devlet dili ve ayrı ayrı edebi dil oluşan Türk lehçelerinin tarihi kökeni, tarihi objektif yönü ile izah edilmelidir.

Edebiyat tarihinin ilk olarak açıklığa kavuşturulması gereken meselelerinden biri edebi dil, yazı dili, yazılı edebiyat kavramlarıdır. Türk edebiyatı tarihinde edebi dil kavramı açıklanması tutarsızlık göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz edebiyat tarihlerinde Türk yazılı edebiyatının meydana geldiği dönem olarak XI. Asır gösterilmektedir.

Bu edebi diller mahalli lehçelere, konuşma dilindeki farklılıklara dayanarak oluşturulmuştur. Böylece tarihteki edebi diller yadsınıldı, onlar kabul edilmedi. Edebiyat tarihinde bunlara yer verilmedi. Sovyetler Birliği döneminde kavim edebi dilleri oluştu. Onlara göz yummamalıyız. Bu dillerin oluşumundaki faktörler doğru tespit edilmelidir. Zamanında Türk toplulukları arasındaki ayırıcı faktörler çok büyük titizlikle araştırılıp tespit edildiği bellidir. Onlar edebi dil oluşumunda hizmet ettiler. Bugün de Türk dünyasının ortak Türkçe oluşturma meselesinde Türkoloji, tarih, edebiyat, dil ilimlerinin elde ettiği bilgiler kullanılmalıdır.

Doğu Türk edebiyatı ve dilinin kaynağı olan Çağatay edebiyatı üst zümre, halktan uzak küçük bir aydın topluluğun anlayabildiği bir edebiyat, dili Arap Farsi diliyle bozulmuş, konusu mistisizm, şiir ölçüsü de Türk edebiyatına aykırı aruz ölçüsüdür, diye değerlendirilip karalandı. Çağatay Edebiyatına Doğu Türkçesi edebiyat tarihinde yer verilmedi, ilmi izah edilmedi. Halbuki, bugünkü edebi dillerde aynı niteliği taşımaktadır. Milli dillere çekirdeğini bölgedeki farklılıklar oluşturuyor. Türk lehçeleri yazı dilinin oluşmasında İlimski, Ostroumov, gibi Rus misyonerlerin planlı faaliyetleri bilinmektedir. Mesela, İlimski Kazanda Tatarca, Orstoumov ise Kazak yazı dilini oluşturmakta hizmet ettiler. İlk çarlık dönemde meydana getirilen yazı dilleri Tatarca, (Kazan bölgesi, Türkistan Bölgesi, Kafkasya da) bunlar da yine de konuşma dili ile örtüşmüyordu, yine de bir üst dil gibiydi.

Edebi dil meselesinde temeli oluşturan objekt ve subjekt faktörler göz ardına itilmemelidir. Türk edebi dil oluşumunu bütünlüğü ile araştırmalıdır. Bunlar edebiyattaki tarihlerinde dikkate alınmamış ve dikkati çekmemiş sorulardır.

İlk çağlardan beri Gök Türkçeden başlayarak Uygurca ve yazı dili olarak Hakaniye Türkçesi ile Harezmi, Altnordu Türkçesi ürünlerinden tarihi gelişimiyle söz edilip ondan sonra birer edebi lehçe olarak gelişen Azerice ile Çağataycadan söz edilmelidir.

Edebiyat tarihinin birçok noktaları henüz karanlıktadır. Bunlardan birisi Doğu Türkçesi edebi dili olan, Çağatay Türkçesinin edebiyattaki yerinin belirlenmesidir. Prof. F. Köprülü, Çağatay dilini şöyle açıklamaktadır: "11-12. asırlarda bütün Orta Asya Türklerini edebi dilinin, Moğol istilasından sonra, oğuz Kıpçak unsurlarının karışmasından vücuda gelen, bu sebeple birtakım ayrılıklar gösteren bir edebi dil, lehçe olarak, ilk Çağatay devri diye adlandırmaktadır. Horasan, İran sahalarında, Harezmi'de ve sonrada Altmorduda meydana gelen bu inkişaf XIV. asrın sonralarından başlayarak, XV Timuriler devrinde Horasan Maveraünnehir'in Herat ve Semerkant gibi medeni ve siyasi merkezlerinde klasik bir edebi dil mahiyetini aldı. Klasik Çağatay başlangıcı XV. Asrın ikinci yarısıdır. Ali Şir Nevai klasik Çağatay devridir. Azeri ve Osmanlı sahaları dışında kalan hemen bütün Türk ülkelerinde Kansu'dan İdil boylarına ve Kırma, Horasan ve Hindistan'a kadar asırlarca umumi bir kültür dili olarak kullanılan Çağatayca da Azeri ve Osmanlı sahalarında bile edebi muhitler kıymet kazanmış kültür ve resmi dil olarak kullanılmıştır. Çağatayca, yedi asra yakın uzun hayatında muhtelif tekamül safhaları geçirdikten sonra, Horasan, İdil boyları, Kırım, Türkistan ve Türk kabileleri arasında yerini yavaş yavaş mahalli lehçeler ile kurulmaya başlayan edebiyata bırakmış, gittikçe daralarak XX. Asrın yenileşme hareketleri neticesinde Özbek ismi kullanılmaya başlamıştır" (KÖPRÜLÜ F., 1045: 270-323)

Burada belirtildiği gibi doğu Türkçesi edebiyatı tarihinde, tarihi ehemmiyeti olan edebiyattan ne tarih ne de edebiyat tarihi bahseder. Tarihin

bunun gibi karanlığa itilmiş dönemlerinin aydınlanması Türk Halkları edebiyat tarihlerine çok şeyler kazandıracaktır.

Edebiyatın Estetik anlayış Meselesi

Sanatın birinci görevi güzeli anlatmaktır. Medeniyet toplumun şuurudur. Bir doğu, bir batı medeniyeti vardır. Bunlar estetik anlayışlarında farklılıklar oluşturmaktadır. Sanattaki estetiği ayırtetmede farklı ölçüler sunar.

Türk Medeniyetinin temeli, İslam'dır. İslam medeniyeti estetik anlayışı "Taklit değil nazire, cevaptır". Şairler aynı konuyu ele aldıkları zaman bile, ona ayrı bir özellik verebiliyorlardı.

Esastan İslam dinin meydana getirdiği bilim, felsefe, hukuk, ahlak, sanat, tek bir düşünce ve inanışa dayanır. Müslümanlara göre Tanrı birdir, ezeli ve ebedidir, eşi ve benzeri yoktur, bütün güç ve yetki onda toplanmıştır, yaratılan her şey onun eseridir.

İslam dünyasında daha geniş düşünceye yer veren tasavvufta "varlıkta birlik" esasına dayanır, ikiliği red eder. "Yaratan ile yaratılan bir olunca insan aslına kavuşmak isteyecek, yani Tanrıdan başka her şeyden elini çekerek "fena fillah" mertebesine erişecek, yani Tanrının varlığında yok olacaktır."

Aynı düşünce sisteminde yetişen sanatçı da, elbet esrini bu çerçevede ele alır. İslam edebiyatında bir klasik, bir romantik, bir realist akım yoktur. Kendine özgü sanat anlayışı vardır ve bütün bir devri kapsamaktadır. Bu devir eserlerini araştırmada kendine özgü estetik anlayışla yaklaşmalıdır. Burada materyalistik anlayış ve realist yöntem eser niteliğini izah edemez ve ilmi dışı kalır. Bu İslam edebiyatı döneminin araştırılmasında dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Edebiyat tarihi araştırmalarında hep göz ardı edilen noktalardan biri budur.

Edebi Alakalar Meselesi

Bugüne kadar Türk Halkları Edebiyatları alakası meselesinin bir tek batı ve Rus edebi etkisi yönü araştırıldı. Tarihe bakarsak Türk Tarihinde İslam medeniyetinin rolü büyüktür. Türk Milletinin fikri, edebi, ideolojik hayatı üzerinde büyük değişiklikler yapmıştır. İslam medeniyeti bu milletin ilim, fikir ve edebiyat tarihinde hakiki bir dönüm noktası, yeni bir merhale oluşturmuştur. Türkler İslamiyet'ten önce de çeşitli medeniyetlerle temaslarda bulunmuş, başka diller konuşulan, başka milletlerin yaşadığı topraklarda hüküm sürmüştür. Böyle milletlerde dil, din ve medeniyet alış verişleri olmuştur. Aynı asırlarda Türk diline Çince, Hintçe, Moğolca, Soğdca ve Farsiden Kelimeler girmiştir." (BANARLI, 1970: 90)

Edebiyattaki Akımlar Meselesi

Edebiyat tarihi aynı zamanda kültür tarihidir. Edebiyat akımları ile birlikte düşünce hareketleri de eserde yer almalıdır. Türk halkları edebiyat tarihinde XVIII. asrın ikinci yarısı XX. asır başları demokrat eğitimci akım dönemi olarak nitelendi-

rilmiştir. Bu batı ve Rus edebiyatına göre, batıda meydana gelen klasizm ve romantizm gibi akımların Türk edebiyatlarında yeni şekil kazandığını savundular. Batıdaki romantizm yerini ileri romantizme, klasizm yerini demokrat edebiyat şekline bıraktığı fikri oluştu. Bu akımları kendi edebiyat ürünlerine uygulamaya çalıştılar. Avrupa, Rus estetik anlayışına göre yapılmış kalıp vardı. Diğer edebiyatlar da kesilip biçilip zorla bu kalıba uyma mecburiyetinde kaldı.

Bu gibi akımlar ve düşünce hareketleri edebiyatın tabiatından kaynaklanmalıdır. Belli bir dönemin tarihi gerçekleri, ortaya çıkardığı şartlar izah edilmelidir. Mesela Türk Halkları edebiyatı tarihlerinde demokratizm, romantizm diye nitelendirildiği XVIII. asrın ikinci yarısı ile XX. asır Türk halklarının Rusya baskısı altına girdiği dönemlerdir. Bu tarihi gerçek edebiyat dönemlerinde belirtilmelidir. O şartların oluşturduğu cereyanlar objektif bir şekilde açıklanarak, tarihi yönden değerlendirilmelidir. Edebiyat tarihçisi bu tesirler ve hadiselere göz yummamalıdır. Bunlar tespit edilip objektif olarak değerlendirildiği zaman edebiyat

KAYNAKLAR

- tarihçisi görevini yapmış sayılır. 1980 Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul.
- AUEZOV M, 1969 Edebiyat Tarihi Meseleleri, Almatı. MARGULAN A. 1985 Eski Destan Efsaneler, Almatı.
- BANARLI N. S. 1987 Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul. MENĞİ M. 1994 Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara.
- CAFEROĞLU A, 1964 Türk Dili Tarihi, İstanbul. SÜYÜNŞALİEV H. 1985 VIII-XVIII. Asır Kazak Edebiyatı, Almatı.
- ECKMAN J 1958 Çağatay Dili Hakkında Notlar, TDAU, Belleten, Ankara. TİMURTAŞ F 1993 Tarih İçinde Türk Edebiyatı, İstanbul.
- FAZİLOV E. 1966 Starouzbekskoy Yazık, I—II, Horezmskiye Pamyatniki, XIV, Taşkent. URGAN M. 1994 İngiliz Edebiyatı Tarihi, Ankara.
- GÜNGÖR E. 1996 Tarihte Türkler, İstanbul. 1970-1981 Türkmen Edebiyatı Tarihi V. cilt Aşkabat.
- KAFESOĞLU İ. 1946 Harezmsahlar Devletler Tarihi, Ankara. 1997 Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi, Ankara 1997
- KÖPRÜLÜ F. 1945 Çağatay Edebiyatı, İ.A. III. 1978 Özbek Edebiyatı Tarihi I.cilt, Taşkent.